

Зелена повеља Србије

Опште напомене

Сви људи на Земљи једнаки су по томе што користе кисеоник из ваздуха, одају угљен-диоксид, емитују топлоту, троше природне ресурсе и продукују отпад. Сваки човек обавезан је да преузме одговорност за утицај на природу који изазива само његово постојање. Од пет наведених процеса, на три је немогуће утицати, међутим, два је могуће умањити – брзину трошења природних ресурса и продукцију отпада. Са развојем људске цивилизације, однос према природи се мењао, али остаје фундаментална чињеница: ми смо део природе и, као такви, само једна од милиона врста које постоје или су постојале на Планети. Очуваност и стање биодиверзитета (врста, станишта и екосистема) је лична карта и цивилизацијска слика сваког друштва. Свест о непоновљивости и непроцењивости сваке биолошке врсте и екосистема је императив разумевања човекове улоге у природи и одговорности за будућност цивилизације на Земљи.

Човек је једина биолошка врста која користи све природне ресурсе, распрострањен је по читавој Земљи (макар и краткотрајно), а његова популација непрестано расте. По томе се човек еколошки разликује од свих других живих бића, јер својим деловањем не само да уништава сопствена станишта и ресурсе, него и станишта многих других врста, угрожавајући њихову егзистенцију. Човек је својим деловањем променио планету на којој живи; антропосфера данас прожима и контаминира све планетарне сфере, а најразорнији утицај има на глобални екосистем. У данашњој ери Антропоцена (епохе у развоју Земље обликоване људима), људско здравље и квалитет живота више него икада повезани су, поред социоекономских утицаја, и са утицајима из животне средине. Ове утицаје није обликовала природа, већ ми сами својим активностима. Са једне стране, људско здравље је боље него икада и људи живе дуже, а са друге стране да бисмо то постигли, Планету експлоатишемо на, до сада, незабележен начин. Због тога бележимо негативне утицаје из животне средине и на здравље Планете и на људско здравље. Премашивши капацитете Земље да задржи нативан квалитет животне средине, дошли смо у ситуацију да заштита људског здравља директно зависи од здравља (очувања еколошке равнотеже) Планете, односно живог света на њој.

Посебно забрињавајући су убрзање и опсег негативних промена у животној средини које се манифестују кроз антропогено генерисане климатске поремећаје, уништавање биолошке разноврсности (односно мреже живота) и с тим у вези утицаја на основне функције биосфере које омогућавају опстанак и саме људске врсте. Ове промене и негативни утицаји дешавају се на локално-регионалној скали, а манифестују се глобално својим кумулативним ефектом. Због тога је изузетно важно препознати чињеницу да постоје критичне и нераскидиве везе између квалитета животне средине, људског здравља, економског развоја и благостања као основе за остваривање широког спектра људских права, почев од права на здравље, али и права на чист ваздух, воду за пиће и хигијену која су призната као основна људска права декларацијом УН из 2010. године. Агенда 2030 за одрживи развој, усвојена 2015. године као декларација УН, препознаје нераскидиву везу између ових компоненти као једини могући пут развоја људског друштва који неће угрозити генерације које долазе.

Многобројни међународни обавезујући мултилатерални уговори, који су постали део унутрашњег права по Уставу Србије, управо из ових разлога регулишу обавезе појединачних земаља и њихових влада да предузимају активности које имају за циљ побољшање квалитета животне средине. Република Србија је чланица и

потписница многих обавезујућих међународних конвенција које регулишу различите области заштите животне средине. Да наведемо само неке од њих: две УНЕЦЕ-ове конвенције које регулишу загађење ваздуха и воде (Конвенција о прекограничном загађењу ваздуха на великим удаљеностима и Конвенција о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера), три УНЕП-ове конвенције које регулишу хемијску безбедност (Стокхолмска, Базелска и Ротердамска), Париски споразум о климатским променама.

Право на здраву животну средину је загарантовано и Уставом Републике Србије. Члан 74 каже: “Свако има право на здраву животну средину и на благовремено и потпуно обавештавање о њеном стању. Свако, а посебно Република Србија и аутономна покрајина, одговоран је за заштиту животне средине. Свако је дужан да чува и побољшава животну средину”.

Полазећи од ове уставне обавезе, Парламент, извршна и судска власт државе Србије и њени грађани су дужни да сачувају природне екосистеме (станишта, биљни и животињски свет) као своју уставну и законску обавезу, али и као суштински одраз патриотизма. Природна (геолошка и биолошка) богатства су искључиво власништво народа и ни под којим условима не смеју бити отуђени. Напредак државе Србије мора бити пројектован на начин да његова цена не сме бити трајно уништавање природе, угрожавање животне средине и здравља људи. Витални ресурси за опстанак човека (вода, ваздух и земљиште) морају бити ултимативно сачувани; циљ народа и државе мора бити трајан опстанак на овим просторима, а без ових ресурса, то је *de facto* немогуће. Обнова уништене природе и отклањање последица прекомерног загађивања свих медијума животне средине суштински су предуслови економског просперитета и опстанка будућих генерација у овој земљи, и као такви морају бити дефинисани као национални приоритети државе Србије.

Загађена животна средина нарушава највећу људску вредност – здравље. Када се загађење испусти у животну средину, било у ваздух, воде или земљиште, врло брзо нам се враћа тамо где се најмање надамо: нарушеним здрављем. Једном загађена животна средина никада се више потпуно и ефикасно не може очистити. Највећи појединачни и најнегативнији утицај по људско здравље је онај који потиче од загађеног ваздуха. По проценама Светске здравствене организације (СЗО) у европском региону годишње пре времена умре 1.4 милиона људи због негативних утицаја из животне средине. Половина ових превремених смрти (660.000) проузрокована је једним чиниоцем из животне средине, а то је загађен ваздух. По овим проценама, само услед последица загађеног ваздуха у Републици Србији годишње умре 6.592 особе.

Стање животне средине у Србији

Територија Србије је по природном богатству квалитативно богата али квантитативно сиромашна, што значи да је богатство мозаично дистрибуирано на подручју Србије, а природни ресурси заступљени су на ограниченим површинама и у релативно малим количинама. То важи како за минералне и водне ресурсе, тако и за биодиверзитет. Прича која се од Другог светског рата пласира у образовном систему и средствима информисања да смо пребогати у свему посебно је опасна и далекосежно штетна. Из тога произлази неодговоран однос према животној средини који се заснива како на незнању, тако и на ставу да ресурси животне средине нису довољно искоришћени, да су неисцрпни и да се њиховом експлоатацијом производи само профит, а не и трајно загађење животне средине.

Данас смо сведоци свеопште, вишедеценијске неодговорности власти према животној средини, пре свега захваљујући искривљеном, превазиђеном и искључиво

меркантилном односу према природним ресурсима. Загађивање ваздуха, вода и земљишта, атак на рудна богатства, минералне и водне ресурсе и биодиверзитет алармантних су размера по становништво не само у градовима, већ и на читавој територији Србије. Заштита животне средине се занемарује, а природа бесомучно уништава, без помисли да ће такво понашање неминовно изазвати последице по квалитет живота и здравље становништва.

Како је већ наведено, држава Србија је чланица многих међународних конвенција о заштити животне средине. Постојећа национална законска регулатива (укључујући и одредбу Устава РС) у овим областима је у принципу добра. Највећи проблем је, међутим, што се међународне обавезе и одредбе националног законодавства у пракси не поштују и не примењују.

На пример, према Париском споразуму Србија је била у обавези да смањи потрошњу фосилних горива за 20% до 2020. године. Уместо тога, држава одлучује да гради додатне термоелектране на лигнит, иако се зна да је у питању угаљ веома лошег квалитета, ниске калоријске моћи и оптерећен многим токсичним супстанцама које се слободно испуштају у животну средину.

Држава Србија данас, поред распрострањеног покретања застарелих индустрија без икаквих мера заштита животне средине, додатно увози најпрљавије технологије за које не постоје еколошка решења. Дозвољава се страним инвеститорима да не поштују постојеће националне законске норме, издају се дозволе многим индустријама да уместо природног гаса као најчистијег фосилног енергента користе старе гуме, пластику, рабљена уља и свакојаки комунални отпад, чији отпадни гасови садрже небројено много токсичних, канцерогених, мутагених и тератогених супстанци. Према наводима страних медија, балканске земље су постале место за депоновање отпада, где Србија предњачи са 70% отпадне пластике која се користи у енергетске сврхе.

Ниска рудна рента, одсуство бриге о животној средини, као и безначајне казне за деградацију и загађење животне средине доводе бројне иностране рударске компаније да испитују налазишта и експлоатишу рудна богатства у Србији. Следствено, трајно се уништава природа, неповратном деградацијом и загађењем земљишта, ваздуха, површинских и подземних вода, као и уништавањем биодиверзитета. Додатно, потпуно се нарушава живот и просперитет локалних заједница, а последично и квалитет живота становништва целе Србије.

Исто тако, наша законска регулатива не препознаје последњу фазу животног века постројења која се односи на затварање, санацију и ремедијацију загађених простора, а која је уједно и најскупља. Овакво стање охрабрује стране инвеститоре да у све већој мери улажу у Србију из које излазе са енормним профитом, јер немају високе трошкове намењене заштити животне средине, а произведену штету за собом могу оставити, без икаквих правних последица по њих. Тако се Србија претвара у велику депонију разноврсног опасног отпада са трајним последицама.

Уништавање заштићених врста, одсуство стратешког управљања отпадом, прекомерна загађења ваздуха и водотокова интензивном индустријализацијом и експлоатацијом руда, који повлаче гомилање комуналног отпада и појаву великог броја дивљих депонија, нарушавање квалитета ваздуха и пијаћих вода, одсуство рекултивације и ремедијације загађених зона од историјског загађења, на које се убрзано додаје прекомерно загађење, као и питање инертности и неадекватности правних механизма чине горуће проблеме данашње Србије.

Стање животне средине у Србији одраз је опште духовне и материјалне запуштености и сиромаштва друштва, услед игнорантског односа према проблемима животне средине који се сваким даном због тога нагомилавају. Томе посебно доприноси непоступање Владе Републике Србије, надлежних инспекција, полиције и

тужилаштва на проналажењу и процесуирању починилаца тешких кривичних дела против животне средине из Кривичног законика Републике Србије. Недоступност правди починилаца ових кривичних дела је, пре свега, последица „заробљене државе“, политичке корупције највишег нивоа и незаконитог и непрофесионалног односа свих контролних механизма, почев од републичког тужиоца, инспекцијских органа и полиције у дужем временском периоду.

Држава Србија је у таквом стању да јој је потребна хитна и темељита обнова у свим сегментима друштва, а једна од најважнијих за добробит становништва је здрава и очувана животна средина.

Приоритетни задаци за побољшање стања животне средине у Србији

1. **Спровођење закона.** Постојећа законска регулатива и ратификоване конвенције које су део унутрашњег права по Уставу Србије представљају добар основ за унапређење животне средине. Суштински проблем није у непостојању законске регулативе, већ у непоступању надлежних органа по сопственим правним прописима и ратификованим конвенцијама, као и одсуству слободних медија који би информисали грађане о непоштовању закона, али и загађивачима, као и о размерама начињене штете и утицаја на здравље људи и екосистема.
2. **Кажњавање одговорних.** Казнена политика државе према свим физичким и правним лицима која крше законе о заштити животне средине и заштити природе мора бити заснована на принципу „загађивач плаћа“, а казнена накнада штете мора бити вишеструко већа од стварно проузроковане штете, или вишеструко већа од штете коју су оштећени стварно претрпели и због тога поднели тужбе.
3. **Промоција општег принципа одрживости.** Основни принципи одрживости и одрживог развоја (у складу са УН декларацијом Агенда 2030 о одрживом развоју) морају се уградити у сва стратешка документа која се односе на секторске политике енергетике и рударства, саобраћаја, урбанизма, планирања и изградње, грађевинарства, индустрије, пољопривреде, туризма, водопривреде, шумарства, и осталих релевантних делатности, како на републичком и покрајинском нивоу, тако и на нивоу локалних самоуправа.
4. **Улога стручне јавности.** Научне, академске и стручне институције морају се питати приликом одлучивања о националним и државним интересима када је заштита животне средине у питању. Кредибилне грађанске активистичке организације у областима екологије (и везаним дисциплинама) такође би требале да имају могућност утицаја на овакве одлуке.
5. **Ревизија грешака.** Мора се урадити стручна и научна ревизија свих мегаломанских и еколошки штетних пројеката који представљају опасност по животну средину: рудника, термоелектрана, фабрика са прљавим технологијама, непланска или планска, а еколошки штетна изградња и нерационално ширење урбаних површина.
6. **Транзиција енергетике.** Стратегија државе у области енергетике мора узимати у обзир одрживост, стање и унапређење природе приликом планирања праваца производње енергије. Држава мора ући у енергетску транзицију, при чему приоритети морају бити подстицање и улагања у енергетску ефикасност, смањење коришћења фосилних горива и прелазак на коришћење обновљивих извора енергије: Сунчеву енергију, геотермалну енергију, енергију добијену из биомасе (пољопривреде) и делимично енергију ветрова. Хитно се морају усвојити планови и предузети конкретне мере за смањење потрошње лигнита, са циљем потпуног

престанка његове употребе. Радну снагу која ради на експлоатацији и преради лигнита упослити на пословима енергетике из обновљивих извора.

7. **Рedefинисање политике стимуланса.** Држава мора подстицати и финансирати пројекте засноване на циркуларној економији који подразумевају мултидисциплинарни приступ науке, струке, уметности, итд. у коришћењу отпадних материјала као ресурса за добијање нових вредности и смањењу експлоатације ресурса из природе, чиме би се зауставило одбацивање отпада у природу.
8. **Заштита водних ресурса.** Трајна забрана изградње нових и рушење постојећих минихидроелектрана на читавој територији Србије мора бити хитна обавеза државе. Неопходна је активна заштита водоизворишта и забрана изградње насеља или викендица у близини истих, као и рушење бесправно изграђених објеката на овим локацијама. Акумулације које се користе за водоснабдевање морају бити заштићене, а водотокови који их напајају под контролом.
9. **Контрола промета отпада.** Морају се трајно забранити увоз и коришћење отпадних материјала у енергетске сврхе и стимулирати и наложити индустрији, енергетском сектору и домаћинствима да се преоријентишу на обновљиве изворе енергије, уз увођење когенерације у својим системима.
10. **Промена приступа третману отпадних материја.** Морају се изградити постројења за пречишћавање отпадних комуналних и индустријских вода великих градова и насеља. Неопходна је строга забрана испуштања опасних супстанци у водотокове, као и чишћење речних приобаља, канала и мањих водотокова од чврстог отпада и нагомиланог муља у коме се налазе велике количине штетних супстанци. Сепарација и свеобухватна рециклажа отпада (органског отпада, пластике, метала, стакла, дрвета, итд.) мора бити обавеза сваког грађанина, али и сваког правног субјекта у држави. Сваки већи град или регион мора да има фабрике за рециклажу отпада. Потребна је стручна ревизија плана и акција за санирање великих дивљих депонија и уклањање бројних малих дивљих депонија поред локалних путева, у шумама и на периферијама насеља.
11. **Пошумљавање и озелењавање.** У циљу борбе против повећања ефекта стаклене баште (климатских промена) неопходни су обнова шумског фонда аутохтоним врстама дрвећа и претварање запуштених пољопривредних површина у шумске. Стратегија и планирање у области урбанизма морају узимати у обзир квантификовање утицаја неадекватног урбаног ширења на микроклиму градских подручја, тј. на настанак урбаних топлотних острва (УТО). Одговарајућом урбаном реконструкцијом потребно је предвидети повећање присуства плаво-зелене инфраструктуре (водених површина и вегетације) у градовима. На тај начин, повећали би се ефекти природног хлађења градова, смањила употреба фосилних горива ради стварања енергије у те сврхе, и смањили ефекти стаклене баште.
12. **Еколошки мониторинг.** Праћење квалитета ваздуха и његовог ефекта на здравље људи, као и обавештавање јавности (одредбе декларације УН о одрживом развоју) морају бити континуирани; при томе се морају користити општеприхваћени међународни индикатори загађења. Потребно је поштрити казнену политику везану за уградњу ефикасних филтера за штетне гасове на свим, посебно великим емитерима какве су термоелектране, хемијска и металуршка индустрија и друга постројења.
13. **Престанак амнестирања страних инвеститора.** Хитно се мора зауставити нетранспарентно давање концесија страним фирмама за експлоатацију руда и минералних сировина без обавеза да воде рачуна о загађењу ваздуха, воде и земљишта у току технолошког процеса, као и санацији и ремедијацији предела

- после експлоатације. Потребно је изградити детаљан план ревитализације и обнове деградираних предела око постојећих површинских копова лигнита и других руда.
14. **Холистичка анализа последица концесија.** Приликом сваке калкулације која прати документацију за давање концесија за експлоатацију природних ресурса или коришћења простора за изградњу објеката, мора се узети у обзир и цена природних екосистема, пољопривредног и шумског земљишта, као и насеља домицилног становништва. Мора се вредновати екосистемски сервис предела који ће бити нарушен или уништен, односно више се не сме третирати као бесплатан.
  15. **Заштита природних богатстава.** Неопходна је свеобухватнија и ефикаснија заштита постојећих заштићених природних објеката (национални паркови, паркови природе, специјални резервати, итд.) и претварање ловно-шумских газдинстава у примарно образовне, рекреативне и туристичке садржаје као основе делатности. Заштићена природна добра се морају дати на старање институцијама и удружењима која су доказала суштинску бригу о њиховој заштити и унапређењу.
  16. **Редефинисање акцизне политике.** Оптимизација акцизне политике која се тиче загађивања животне средине; прецизирање тренутно недефинисаних горњих емисионих граница, и завођење финансијске дисциплине у ревидинараној акцизној политици.
  17. **Оптимизација потрошње еколошких средстава.** Трошење средстава добијених од тзв. еколошког динара (фондови за заштиту природе и еколошке таксе) мора бити транспарентно и коришћено искључиво за побољшање стања животне средине. Контрола рада фондова и употребе такси мора бити под ингеренцијом не само државних органа, већ подложна и јавном суду и грађанима.
  18. **Развој еколошке културе и унапређење еколошке информисаности.** У фокусу јавног информисања мора бити подизање свести о значају очувања животне средине и афирмација одрживости у односу на коришћење природних ресурса. Потребно је увођење обавезног еколошког образовања и промоција принципа одрживог развоја у основним школама, као и континуирана и свеобухватна едукација о значају еколошког начина размишљања и понашања.
  19. **Хармонизација привредног развоја и еколошке политике.** Развој привреде (туризма, пољопривреде, шумарства, водопривреде, грађевине, енергетике, итд.) мора бити еколошки и економски рационално усклађен са императивом очувања природе и животне средине у Србији. Неопходно је законски регулисати обавезу интерсекторске сарадње (министарстава), односно међусобно повезивање науке, заштите животне средине и економског развоја.
  20. **Промовисање еколошких вредности као највиших.** Неопходно је хитно обустављање штетне утилитарне праксе неконтролисаних експлоатација и распродаје природних ресурса државе, без претходних студија оправданости које ће узимати у обзир не само непосредне материјалне користи од коришћења природних ресурса за инвеститоре и државу, већ узети у обзир и штете по животну средину. Морају се вредновати уништена природна богатства, као и човековим радом одржавани природни ресурси као што су: екосистемски сервиси природе и биодиверзитет, пољопривредно земљиште, шуме, водотокови, читави предели. Коначно, морају се узимати у обзир и повезани процеси који имају негативан утицај на становништво Србије, као што су: здравље домицилне популације, расељавање, престанак традиционалних привредних активности, социјална несигурност и све оно што прати такве нерационално и антиеколошки осмишљене подухвате.

Закључне напомене

Наведени приоритети морају се узети у обзир приликом израде акционих планова за побољшање и унапређење стања животне средине у Србији као стратешки и обавезујући документи сваке власти. Критика овако постављених приоритета државе са образложењем да се на тај начин кочи развој и напредак друштва једноставно не стоји на чврстим основама. Давање предности стихијској градњи и распродаји природних ресурса којима располажемо биће опасна странпутица са несагледивим последицама у будућности које се већ данас примећују на многим местима у Србији. Политика државе мора бити заснована на суштинској одрживости у свим процесима коришћења природних ресурса; то не сме бити само гола флоскула која стоји као украс на документима, већ одлучна стратегија која се континуирано спроводи у Србији.

На крају, све активности на плану обнове запуштене животне средине морају се решавати само струком и науком, а не псеудознањем, произвољностима, умањивањем, па чак и негацијом проблема. У Србији постоји велики број научних и стручних кадрова који могу одговорити оваквим изазовима, циљевима и захтевима. Они се морају наћи на адекватним позицијама, бити независни од партијске самовоље или захтева одређених интересних група, критични и спремни да бране струку, са јасном дугорочном мисијом унапређења стања природе и животне средине у нашој земљи.

Аутори повеље:

академик Владимир Стевановић
Српска академија наука и уметности
члан Савета за заштиту природе и животне средине Скупштине слободне Србије

др Љиљана Томовић, редовни професор
Биолошки факултет – Универзитет у Београду
координатор Савета за заштиту природе и животне средине Скупштине слободне Србије

др Драгана Ђорђевић, научни саветник
руководилац Центра изврности за хемију и инжењеринг животне средине
НУ ИХТМ Институт од националног значаја – Универзитет у Београду

Консултанти:

др Зоран Радовановић, редовни професор (у пензији)
Медицински факултет – Универзитет у Београду
координатор Савета за здравље Скупштине слободне Србије

др Весна Ракић Водинелић, редовни професор (у пензији)
Правни факултет – Универзитет у Београду и Универзитет Унион
члан Скупштине слободне Србије

Божо Прелевић, адвокат
координатор Савета за безбедност Скупштине слободне Србије

др Јован Тадић, научни саветник
Lawrence Berkeley National Laboratory, USA

др Томислав Ђорђевић, научни сарадник
Европски центар за мир и развој